

AYAK

**Halk şiirinde
kafiye karşılığı olarak kullanılan
bir terim.**

Halk şiirinde kafiye, bazı yönleriyle divan şiirindeki kafiyeden ayrılır. Divan şiirinde kafiye sayılmayan sesler halk şiirinde ayak kabul edilmektedir. Burada kafiyei meydana getiren kelimelerin cinsine, yapısına, seslerin ince veya kalın oluşuna bakılmaz. Mısra sonlarında son sesin aynı ya da benzer olması, ayaklar arasında kulağa hoş gelen hafif bir ses benzerliği bulunması bile halk şairi için yeterlidir: "Geldim-aldım", "başım-gördüm" gibi.

Saz şairlerinin kendi aralarında yaptıkları yarışma ve atışmalarda bir hâne söyleyerek karşı tarafın aynı kafiyeyle cevap vermesini istemeye "ayak açmak" veya "ayak vermek" denir. "Ayak uydurmak" ise şairin açılan ayağa uygun kafiye de şiire devam etmesidir. Ayak açmak suretiyle karşısındakine yol gösteren saz şairine diğeri ayak uydurmak zorundadır, bunu yapamayan yenik düşmüş kabul edilir. Bu sebeple saz şairleri deyişlerinde irticâle uyararak kafiye dikkat etmedikleri halde deyişme ve karşılaşmalarda birbirlerini bağlamak ve güç duruma düşürmek için çok az rastlanan kelimelerle ayak yapmaya çalışırlar. Böyle ayaklara "dar ayak" denir. "İçinnersin" (içlenirsin), "cıncınnarsın" (delirirsin), "kalcınnarsın" (abâdan ya da meşinden yapılan çizme biçiminde ayakkabı giyerek çalım satarsın) ve "hırcınnarsın" (hırçınlaşırsın) kelimeleriyle yapılan kafiye dar ayağa örnektir. Kafiyeyi daraltmanın bir yolu da ayak olacak kelimenin Arap harflerinin yazılışlarına, noktalı veya noktasız oluşlarına ya da başka özelliklerine göre seçilmesidir.

Saz şairlerinin deyişme ve karşılaşmalarda kullandıkları "kapanık ayak" denilen bir kafiye çeşidi daha vardır. Bunda ayak yapılacak sözün bütün dilde sayısı dörtten fazla olmayan ve tam kafiye teşkil eden kelimeler arasından seçilmesine dikkat edilir. Bahisli deyişmelerde rakibi mat etmek için dar ayağa başvurulduğu halde kapanık ayak tercih edilmez. Çünkü aslında dört tane olan bu kelimelerden ikisini birinci kişi kullanınca son ikisini de rakibi olan ikinci kişi söyler. Geleneğe göre en az üç hâne olması gereken bir deyişin tamamlanması için birinci kişi ayak olacak veya ayak

düşecek beşinci kelimeyi kendisi de bulamaz. "Ayıldım", "yayıldım", "sayıldım" ve "bayıldım" kelimeleriyle yapılacak kafiye kapanık ayak için örnek olabilir.

Halk şairleri şiirlerinde cinaslı kafiye olan cinaslı ayak örneklerini de kullanmışlardır. Bu kafiye özellikle mânilerde çok görülür. Bütün ayakları cinaslı olan bu şiirlere ise tecnîs adı verilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Çankırılı Ahmet Talât, *Halk Şiirinde Şekil ve Nevî*, İstanbul 1928, s. 90, 93; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lûgatı*, İstanbul 1973, s. 21; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 77, 79-80; Hikmet Dızzaroğlu, "Halk Şiirinde Türler", *TD*, XIX/207 (1968), s. 204, 205, 206.



KÂZİM YETİŞ

AYAK DİVANI

**Olağan üstü hallerde
padişahın başkanlığında
kubbealtı dışında toplanan ve
padişah hariç diğer katlıkların
ayakta durmalarından dolayı
bu adla anılan divan.**

XVI. yüzyılda birkaç örneği görülen ayak divanlarına daha çok XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. XVI. yüzyıldaki ayak divanlarının padişahın gördüğü lüzum üzerine saray dışında toplandığı anlaşılmaktadır. *Selânikî Tarihi*'nde, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 972'de (1564-65) toplandığı belirtilen ayak divanlarından biri, İstanbul'a getirilen su ile ilgili olarak, padişah tarafından fikri alınan bir Rum mimarı Vezîriâzam Ali Paşa'nın hapsettirmesi üzerine yapılmıştır. Diğeri ise, tüccar ve hacıların dolu bir geminin Malta korsanlarının eline geçmesi üzerine, durumun ayrıntılarıyla ele alınması için toplanmıştır (Selânikî, s. 5-7).

XVII. yüzyılda padişahın emriyle yapılan ayak divanlarından biri IV. Murad, diğeri ise IV. Mehmed'in saltanatına rastlar. IV. Murad'ın 8 Haziran 1632'de Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa Köşkü'nde topladığı divan, kapıkulu askerinden, bundan böyle mutlak surette itaat edeceklerine dair söz alınması dolayısıyla, padişahın otoritesinin kurulduğunu göstermesi bakımından ayrı bir önem taşır.

IV. Mehmed'in saltanatında padişahın emriyle toplanan ayak divanı ise, Edirne yakınında Solak Çeşmesi'nde kurulan otağ-ı hümayunda 15 Ekim 1658'de, Yanova fethinden dönen Köprülü Mehmed Paşa ile şeyhülislâm, kazaskerler, yeniçeri ağasının katılmasıyla toplanmış

ve padişah, Abaza Hasan Paşa üzerine yapacağı sefer için burada askerin rızasını almıştır. Bu ikisi hariç XVII. yüzyılda yapılan diğer ayak divanları asker ve esnafın baskısıyla olmuştur. Olayların bu safhaya gelmesinde ise ya devlet ileri gelenlerinin aldıkları tedbirlerin asker tarafından beğenilmemesi veya malî durumun bozukluğu dolayısıyla kapıkuluna "mağuş akçe" ile ulûfe* verilmesi rol oynamıştır.

Nitekim 1602'de, Anadolu'da çıkan ayaklanmaların zamanında önlenememesi, alınan tedbirlerin yetersiz olduğu kanaatinin kuvvetlenmesine sebep olmuş ve kapıkulu, bazı tahrikçilerin de tesiriyle, sadâret kethüdâsı başta olmak üzere yeniçeri ağası, şeyhülislâm ve kazaskerlerin değiştirilmesini sağlamakla kalmamış, padişahı ayak divanına davet etmiştir. 6 Ocak 1603'te tahtın Bâbüssaâde önüne çıkarılmasıyla yapılan ayak divanında sipahilerin Anadolu'daki durum hakkındaki görüş ve istekleri padişaha bildirilmiş ve azledilenlerden bir kısmının başları istenmişse de Dârüssaâde ve Bâbüssaâde ağalarının başları kesilmek suretiyle asker teskin edilerek ayak divanı son bulmuştur.

IV. Murad'ın saltanatında, Serdârnekrem Hüsrev Paşa'nın Bağdat muhasarasının başarısızlıkla neticelenmesi üzerine azli askeri tahrik etmesine sebep olmuş ve Anadolu'da yer yer başlayan ayaklanmalar İstanbul'a da sıçramıştır. Zorbalar, sadrazam Hâfız Ahmed Paşa dahil bazı ileri gelenlerin kendilerine teslim edilmesini istemiş, bunun üzerine hareketin üçüncü günü olan 10 Şubat 1632'de padişah Bâbüssaâde dışında bir ayak divanı toplamış ve Hâfız Ahmed Paşa'yı zorbalara teslim etmek zorunda kalmıştı. Ancak yine de kapıkulunun teskini mümkün olamamış, bu defa Hüsrev Paşa'nın katli dolayısıyla ayaklanıp 13 Mart 1632'de saraya gelmişler ve IV. Murad'ı yeniden ayak divanına davet ederek istediklerini vermediği takdirde onu tahttan indirecekleri tehdidinde bulunmuşlardır.

IV. Mehmed devrinde hazinedeki paranın maaşları ödemeye yetmeyecek hale gelmesi, maliyece bazı tedbirlerin alınmasına yol açmıştı. Rumeli'de kestirilen "züyuf akçe"lerle meyhanelerden toplanan kızıl kırpık akçelerin altın karşılığı esnafa verilmesi, onlardan alınan altınların da yahudi sarraflara bozdurularak elde edilen meblâğ ile ulûfelerin ödenmesi düşünülmüş ve züyuf akçeler be-

destene taşınmaya başlanmıştı. Bu durumdan haberdar olan esnaf, sadrazam nezdinde yaptıkları teşebbüsten sonuç alamayınca şeyhülislâma müracaat ederek bu kanun dışı teklifin geri alınması hususunda yardımını istemiş ve 21 Ağustos 1651'de Bâbüssaâde dışında yapılan ayak divanında durumu padişaha arzemişler, neticede karar geri alınıp sadrazam da görevinden azledilmişti.

IV. Mehmed'in saltanatı ve Süleyman Paşa'nın sadâretinde, yeniçerilerin zü-yuf ve kızıl akçe olarak verilen ulûfe ile alışverişte güçlüğüle karşılaşmaları asker arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. Girit'ten dönen ve dokuz aydır ulûfe alamamış olan yeniçerilerin haklarını istemeleri üzerine ocaklarında kötü muameleye mâruz kalmaları memnuniyetsizliği daha da arttırmış, henüz ulûfele-rini almayan sipahilerin de katılmasıyla büyüyen grup padişahı ayak divanına davet etmişti. Ayak divanı teklifi önce kabul edilmek istenmemişse de askerin ısrarı üzerine IV. Mehmed 5 Mart 1656'da Alay Köşkü'ne inerek şikâyet ve dilekleri dinlemiş ve isyanın daha fazla büyümesini önlemek için askerin istediği kimselerin başlarını vermek mecburiyetinde kalmıştı. Tarihte Çınar Vak'ası adıyla bilinen olay bu şekilde meydana gelmiştir. XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çağdaş kaynaklarda ayak divanı yapıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Selânikî, *Târih*, s. 5-7; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 373-374; Solakzâde, *Târih*, s. 751; Naîmâ, *Târih*, I, 306-308; III, 97-98; V, 97-101; VI, 144-155, 370-371; İszâde Abdullah, *Târih*, I'd Ktp., İbnülemin, nr. 3014, vr. 15^b vd.; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 225-229.



MÛBAHAT S. KÛTÜKOĞLU

AYAK NÂİBİ

(bk. NÂİB).

AYAK TAŞI

Fazla girip çıkılan büyük binaların kapı eşiği önüne konulan sert taş.

Bugünün mimarlık terimleri arasında yer alan **ayak taşı**, eski sözlüklerde "okçuların yarışlarda ayak burunlarını dayadıkları ve atışın başlangıç noktasını belli eden taş" (bk. OK), "mezar taşlarının ayak ucu tarafında olanı" (bk. MEZAR), "helâ ta-

şı" ve "sünger taşı (topuk taşı)" gibi başka anlamlar taşımakta, Evliya Çelebi de ayrıntıları ile anlattığı halde bu taşlardan herhangi bir özel isimle bahsetmemektedir. Aynı şekilde Fransızca ve İngilizce'de eşik önüne konan taşlar için kullanılan **dalle** ve **paving stone** gibi kelimeler de genel olarak "döşeme taşı" anlamındadır.

Ayak taşları, en güzel renk ve şekilleriyle İstanbul'un selâtin camilerinde görülmektedir. Bunlar avlu kapılarının iç, harime girilen taçkapıların ise dış, yani yine avlu tarafında, eşiğin birkaç metre ilerisine yerleştirilmiş hemen tamamı granit veya granitli kaya (granitique) olan büyük bloklardır. Genellikle taçkapılarda yuvarlak, yan kapılarda dikdörtgen şeklindedirler ve avlu taşları arasına onlarla aynı seviyede döşenmişlerdir. Görevleri, çoğu mermer gibi daha yumuşak taşlardan yapılan avlu döşemelerinin en fazla basılan kısımlarını korumak, oyulmalarını önlemektir. Ancak Osmanlılar'da çoğunlukla kırmızı porfiritik grannitten seçilen bu taşlar aynı zamanda dekoratif amaçla da kullanılmış ve kapı eşiklerinin hemen önüne konulmaları gerekirken ortaya doğru, avluların daha göze çarpacak yerlerine yerleştirilmişlerdir. Meselâ en çok kullanıldığı görülen Beyazıt Camii'nde avlu kapılarının kırmızı granit ayak taşları kapıların hizasında revakın inişlerine yerleştirilmiş, harimin girişine ise 2,55 m. çapındaki kırmızı granit kütteden önce, iki parça yine kırmızı grannitten oluşan 4,25 m. boyunda uzun bir ayak taşı daha konulmuştur. Ayrıca bu ayak taşları ile uyum sağlayacak biçimde, şadırvanın çevresine ve avlunun muhtelif yerlerine de simetrik olarak daha küçük altıgen ve daire şekillerinde siyenit ve kırmızı, siyah, gri grannitten bazı süsleme taşları

da yerleştirilmiştir. Camilerin harimine açılan kapıların ayak taşlarının iç tarafa konulmayışının sebebi camiye ayakkabıların çıkartılarak girilmesi ve harimin genellikle eşikten itibaren halıyla kaplanmış olmasıdır. İstanbul'daki en eski örnekleri teşkil eden Ayasofya'nın ayak taşları ise içeriye ayakkabıyla girildiği için, ana kapıların harime bakan yüzlerindedir. Ancak bu taşlar Osmanlı ayak taşlarından farklı olup kapının eşiği ile birlikte yekpâre bir blok meydana getirmişlerdir. Bunlar, orta kapının siyah-gri "gözlü granit"ten (granite oeilée), diğerleri beyaz renkli granitik kayalardan, dar ve yüksek kısımları eşiği, geniş ve alçak kısımları ayak taşını teşkil edecek şekilde iki kademeli olarak oyulmuşlardır. Kayseri Hunat Hatun Medresesi gibi bazı Selçuklu binalarının avlu ya açılan taçkapılarında da görülen iki kademeli yekpâre eşikler, ayak taşının eski bir geçmişi olduğunu, ancak önceleri eşik taşından ayrı düşünülmediğini ve belki bu sebeple eski dönemlerde kendine has bir isimle anılmadığını göstermektedir.

Süleymaniye Camii'nin taçkapısı ile iç avlu ana girişinin önünde yuvarlak ve avlu yan kapılarının önünde dikdörtgen şeklinde birer ayak taşı bulunmakta ve bunlardan batı kapısındaki, benzerleri arasında ayrı bir önem taşımaktadır. Kırmızı grannitten yontulmuş olan 2,10 × 1,25 m. ölçülerindeki taş, eşikten birkaç metre uzakta o kısmın revak kubbesinin orta hizasında yer almaktadır. Taşa dikkatle bakıldığında çevresine 25 cm. eninde bir bordür, ortasına da kol uzunlukları 60 cm. olan bir Bizans haçı işlenmiş olduğu görülür. Hakkında çeşitli söylentiler bulunan bu taşın eski harabelerden çıkartılarak tekrar kullanılmış taşlardan olduğu kabul edilmekte (Barkan, I, 335-

Beyazıt
Camii
cümle
kapısı
önündeki
ayak
taşları -
Beyazıt /
İstanbul

